مادییەتە عەقڵانییەکەی هۆبز … ئاراس وەهاب

چی لە مرۆڤێک دەکەیت، هەوڵی بەچوارگۆشەکردنی بازنە بدات؟!!

لە نێو ئینگلیزەکاندا ساڵی (ئارامادا – Aramada) بۆ (ئەو ساڵەی فیلەسۆفە گەورەکەیشمان لە دایک بووە)، ناسراوە، کە بریتییە لە ساڵی ١٥٨٨ی زایینی. لە (٥)ی نیسانی ئەو ساڵەدا و لە گوندی (وێستپۆرت)ی سەر بە شارۆچکەی (مالسبری) منداڵێک پێش وەختی خۆی، واتە پێش ئەوەی نۆ مانگ و نۆ ڕۆژەکە تەواو بکات لە دایک دەبێت. ئەو ڕێکەوتە، لەدایکبوونی ئەو منداڵە و نزیکبوونەوەی پاپۆڕی زەبەلاح (Giant)ی ئیسپانی (ئارامادا) بۆ ساڵێکی شووم لە نێو ئینگلیزەکانی ئەو سەردەمەدا ناسراوە. (هۆبز) خۆی لە یەکێک لە شیعرەکانیدا دەڵێت: دایکم لەو ڕۆژەدا دووانەیەکی دەبێت، یەکێکیان منم و ئەوی تریان ترسە. لە سەرگوزشتەکەی خۆیشیدا نایشارێتەوە، کە هەر ئەو ڕۆژە شوومە بووە کاریزمایی پێ بەخشیوە. ترس لای (هۆبز) ڕاستەقینە بووە، پێی وا بووە، سروشتی مرۆڤ سروشتێکی دڕندانەی هەیە، برا دەتوانێت برا بکوژێت، گەلێک دەتوانێت لەسەر چەند پاوەندێک بتکوژێت. (هۆبز) ئەو ترسەی هەر لە سکی دایکییەوە لای دروست بووە. (ئارامادا) کەشتیی بارهەڵگری گەورە، کە توانای گواستنەوەی هەشتسەد پاپۆڕی بچکۆلە و نەوەتهەزار سەربازی هەبووە، لەلایەن پاشای ئیسپانیا (فیلیپ)ی کاتۆلیکی ئەو سەردەمەوە ڕەوانەی کەنارەکانی بەریتانیا کراوە بۆ چاوترساندنی (لیزبێس)ی پرۆتستانی، شاژنی بەریتانیا. ئەو ڕووداوە ترسێکی زۆری خستووەتە دڵی ئینگلیزەکانەوە. هاوڕێکانی سەردەمی خۆی و فیلەسۆفەکانی تری دوای خۆیشی دەڵێن، (هۆبز) بۆیە توانیویەتی نزیک بە سەدەیەک بژی، لەبەر ئەوەی زۆر ترساوە. (هۆبز) هەرچەندە لە ژیاندا زۆر ترساوە، بەڵام پێنجا ساڵی دووەمی تەمەنی تووشی شەڵەی زۆر قورس بووە، کە نەک هەر بەرگەی گرتووە، بەڵکو تێیشیاندا زۆر سەرکەوتوو بووە، بۆیە بووە بەو فیلەسۆفە بەناوبانگەی ئێستا ئێمە پێی سەرسامین. شەڕەکانی (هۆبز) فیکری و فەلسەفی بوونە. بیرمەندێکی پێشنگدار، چاونەترس و سەرکێش (adventurer) بووە. دکتۆر (رفائیل) دەڵێت، (هۆبز) لە بڵاوکردنەوەی بیرە فەلسەفی و سیاسییەکانی خۆیدا زۆر چاونەترس بووە، لە زۆر حاڵەتدا سوور زانیویەتی هەردوو دەستەڵاتی

کڵێسا و پاشایەتی دژی هەڵدەستن، بەڵام لێیان نەسڵەمیوەتەوە. هەرچ کاتێک ئەو فیلۆسۆفە چووبێتە نێو شەڕی فیکرییەوە، بە زمانێکی زۆر توند، بە وزەیەکی بەرز و بڕوایەکی بێئەندازەوە دەریبڕیون و هیچ هەستی بە ترسیش نەکردووە. پەلاو (challenge)ەکانی ئەم فیلۆسۆفە، بەرانبەر بە دەستەڵاتی کڵێسا و فەلسەفەی ئەرەستی ئەو سەردەمەی قوتابخانەکانی ئینگیلزەکان گەیشتووەتە ئەو ئاستەی بە دوژمنی سەرسەختی خوا و مەسیحیان لە قەڵەم داوه. هەروەها فەرمانی سووتاندنی کتێبەکانیشی دەرکراوه. (تۆماس هۆبز) پێش ئەوەی فیلۆسۆف بێت، زانایەکی بەناوبانگی بواری ماتماتیک بووە. کتێبی تۆماسی ماتماتیکی یەکێکە لە سەرچاوە گرنگەکانی فێرکردنی ئەو زانستە لە زانکۆکاندا. لە تیۆری□ ماتماتیکییەکانیدا خاوەنی تۆماری شەڕێکی فیکریی ٢٠ ساڵەیە لەگەڵ زانکۆی (ئۆکسفۆرد)دا. شەڕی فیکریی (جەبر و ئەندازە)ی ئەم فیلۆسۆفە لە سەردانی دووەمیدا بۆ پاریس دەست پێ دەکات بە تایبەت کاتێک، کە چاوی بە کتێبکەی (ئەقلیدس) دەکەوێت. هەر ئەم کتێبە بوو فیلۆسۆفی گەورەی گەیاندە ئەو باوەڕەی، ئەوەی (ئەقلیدس) لە (جەبر و ئەندازه)دا پێی گەیشتووه، ئەمیش دەتوانێت لە فیکر و فەلسەفە و سیاسەتدا بیگاتێ، لەوێوە بیرۆکەی کتێبی (لیڤایتەن – Leviathan) بۆ یەکەمجار لە دایک دەبێت. ئەم کتێبە بە بەناوبانگترین تیۆرییەکانی ئەم فیلۆسۆفەلە بواری سیاسەت و دەوڵەتداریدا هەژمار دەکرێت، تێیدا بنەماکانی پاسادانکردنی یەکسانیی هێزە سیاسییەکانی لە ڕووی (ئەندازه)ەوە وەکو زانستێکی ماتماتیکی سەلماندووە. هاوشێوەی (دێکارت)، (هۆبز)یش پێی وا بووە زانستی (ئەندازە) تاکە زانستی پڕلۆژیکە، کە خوای سروشت بە مرۆڤایەتیی بەخشیوە. لە زانستی ماتماتیکیدا گومان هەیە، بۆیە خستنەبری هەیە. گومان و خستنەبری بووە وایان لە (هۆبز) کردووە، کە داوا لە مرۆڤایەتی بکات و بڵێت، باوەڕ بەوە مەکەن لە ئارادایە و گوتراوە، بەڵکو گومانەکان زۆرن و پێویستییان بە خستنەبری هەیە، پێناسەکان بەردەوام دابڕێژنەوە پێش ئەوەی بە کاری بهِێنن. دانانی خاڵ (Full stop) ئەو بنەمایەیە (ئەندازە)ی لێوە دروست دەبێت. لێرەوە ئەم فیلۆسۆفە دەچێتە قوڵایی جووڵەوە و بنەما ئەرەستییەکانی پێ پووچەڵ دەکاتەوە. ئەم مرۆڤە بە شێوازێک عەشقی (ئەندازه) بووه، هەوڵی بەچوارگۆشەکردنی بازنەی داوە. لەبارەی ئەو هەوڵانەیەوە کۆمەڵێک ڕەشنووسی لە پاش بە جێ ماون، کە دواتر کۆپییەکەی دەخەینە پاشکۆی ئەم نووسینەوە. شەڕی ئەم بیرمەندە لەگەڵ بازنەدا زیاتر لە ٢٠ ساڵی خایاندووە، کاتێکیش وازی لێ هێناوە تاکو مردنی چەندین جار ویستوویەتی بۆی بگەڕێتەوە، بەڵام بۆی نەکراوە. بیرۆکەی بەچوارگۆشەکردنی بازنە لای (هۆبز) بەرهەمی

ئەو یادگاری و ئەزموونە ناخۆشەیە، کە بیرمەند لە ژیانی زانکۆیدا لە (ئۆکسفۆرد) تێیدا ژیاوە. ئەو تاکو سەر ئێسک دژی سیستەمی خوێندنی ئەو سەردەمەی بەریتانیا بووە. زانکۆکانی لەبەر ئەوەی خەریکی بڵاوکردنەوەی بیری لاهووتیی بوون، بە کەسای تاریک ناوی بردوون. زانستی (جەبر) و (ئەندازە) لە زانکۆکاندا بە جادوو و هونەری شەیتان لە قەڵەم دراون. ڕادەی ڕقی خەڵکی بەریتانی لە فیلەسۆفی ناوبراو لە ژێر کاریگەریی دەوڵەتی کاتۆلیکیی ئەو سەردەمەدا گەیشتووەتە ڕادەیەک، نەخۆشیی تاعونیەکەی ساڵی ١٦٦٥ و هەڵگیرسانی ئاگرە گەورەکەی لەندەنی ساڵی ١٦٦٦ خراوەتە پاڵ شوومیی ئەوەوە، گوایە باوەڕی بە خوا نەبووە. لە دوای ئەو دوو ڕووداوەوە بڕیاری سووتاندنی پەڕتووکەکانی بە ناوی کتێبەکانی ئاتایست (الملحد)ەوە دراوە.

لە سەفەرێکیدا بۆ پاریس، ئەم فیلەسۆفە ڕاهیبێکی کەسای بە ناوی (مارن مرسن) ناسیوە و لەوێوە لە ئەڵقەیەکی ئەکادیمی نافەرمییەوە لەگەڵ بەناوبانگترین زانا و بیرمەندی جیهانیی ئەو سەردەمەدا یەک دەگرن و زانست دەگێڕنەوە. یەکەم شت، کە (هۆبز) لەوێدا بۆ ئەو گرووپەی دەکات، پێشکەشکردنی ئەندێشەکان و بیرکردنەوەی قووڵییەتی لەبارەی بینین و هەستەکانی مرۆڤەوە. لەوێوە، دوای گەڕانەوەی بۆ ئینگلتەرا ڕێچکە فەلسەفییەکەی خۆی لەسەر سێ کۆڵەکە دادەڕێژێت:

١- دیدگای میتافیزیکیی بوون بە گشتی.

٢- سایکۆلۆژیای مرۆڤ و پەیوەستبوونی بە فزیۆلۆژیاوە.

٣- سیاسەت و مۆراڵ.

لە سەرگوزشتەکەی خۆیدا (هۆبز) وای باس لەوە دەکات، کە زۆر بە ئاواتەوە بووە کتێبێک لەبارەی ئایینەوە لەسەر ئەو ڕێزبەندییە بنووسێت، بەڵام تێکەڵبوونی بە سیاسەت و زانستی سروشتی بواری بەدیهێنانی ئەو خەونەی نەداوە. گەشتی فیلەسۆفی ناوبراو بۆ فرەنسا ئارەزوومەندانە نەبووە، بەڵکو جۆرێک بووە لە (Self-imposed exile). واتە مەنفای هەڵبژاردە بووە.

(هۆبز) پەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ خێزانی (جاڤیندیش – Cavendish)دا دروست کردووە، کە ڕەچەڵەکێکی دێرینیان لە نێو کۆمەڵگەی بەریتانیدا هەبووە. زۆرینەی بیرمەند، فیلەسۆف و پیاوە سەربازی و دەستەڵاتدارەکانی ئینگلیزی ئەو چەند سەدەیە لەناو ئەو خێزانەوە هاتوون. ئەو پەیوەندییە دەرفەتێکی باشتری بۆ درێژەپێدان بە شێوەی فیکرییەکانی ئەو فیلەسۆفە ڕەخساندووە. لە پاڵ ئەوەیشدا (هۆبز) لە ژیانیدا سێ گەشتی گەورەی ئەورووپیی کردووە. گەشتی یەکەمی بە یاوەریی قوتابیی یەکەمی، کە ئەندامی خێزانی (جاڤیندیش) بووە، کردووە. لە سەردەمی گەشتەکانیشیدا بەخت یاوەری بووە، ئەو

سەردەمە بووە، کە (کێپلەر) زانستی فەلەکی داڕشتەوە و (گالالەیۆ)یش تازە گەڕابووەوە بۆ (تۆسکانی) و لە ڕێگەی تەلسکۆبە نوێیەکەیەوە توانیبووی هەسارەی (نیپتۆن) بدۆزێتەوە. لە گەشتەکەیدا هەردووکیانیشی بینیبوو.
شەڕە فیکرییەکانی ئەم فەیلەسۆفە، لە گەشتەکەی پاریسەوە چەکەرە دەکات، بە دیاریکراوی لە دوای خوێندنەوەی کتێبەکەی دێکارت بە ناوی (An article about the curriculum)، واتای بابەتێک لە بارەی ڕێچکەوە. ڕاستییەکەی گەشەی عەقڵیی ئەم فەیلەسۆفە بەروبوومی گەشتەکانی بوو بۆ ئەوروپا. لە دوای گەڕانەوەی لە گەشتەکانی ئەوروپا، بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی وڵاتەکەی زۆر خراپ شڵەقاوە. ئەو شڵەقاندنە وای کردووە، کۆمەڵێک دەستنووسی دانسقە لە بارەی سروشتی مرۆڤایەتی، بنەماکانی سیاسەت و دەسەڵاتەوە بەرهەم بهێنێت.
هەر لە سەرەتای بەریەککەوتنییەوە لەگەڵ فەلسەفەدا (هۆبز) دەست بە دابەشکردنی فەلسەفە بەسەر سێ لقدا دەکات: لە لەشدا، لە مرۆڤدا و لە هاوڵاتیدا. یەکەمیان گوزارش لە سروشت و پشت سروشت دەکات. دووەمیان سایکۆلۆژیای مرۆڤ بۆ غەم وەردەگرێت و سێیەمیشیان ئاکارە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی کۆمەڵگە شیتەڵ دەکاتەوە. لە نێو کایەی مرۆڤدا کێشەی گەورەی بۆ فەلسەفە خوڵقاندووە. لەوەدا ئەوەی بۆ دەردەکەوێت، کە کاتێک باس لە مرۆڤ دەکەیت دەکرێت باس لە دوو هۆشی جیاواز بکەیت: یەکەکیان ئەو هۆشەیە، کە پێی دەگوترێت ئیدراک و لە ڕێگەی هەستەکانەوە بەرهەم دێت. ئەوی تریشیان هۆشی ناو بەشی یادەوەریی (الذاکرە)یە. ئەمەی دووەهەمیان ئاژەڵانیش هاوبەشن تێیدا. فەیلوسەفەکانی سەردەمی خۆی (ڕۆبرتسۆن) و (هۆڤدنج) پێیان وابووە (هۆبز)یش وەکو (ئەرستۆ) دژایەتییەکی لە نێوان ئەو شتەی پێێ دەگوترێت فەلسەفە، یاخود زانست لەگەڵ ئەو شتەی پێی دەگوترێت تاقیکردنەوە، یاخود ئەزموون دروست کردووە. ئەوان پێیان وایە ئەمە لە ڕێگەی تاقیکردنەوە و ئەزموونەوە لە چییەتی (ماهیە)ی شتەکان تێ دەگەین، بەڵام فەلسفە و زانست هۆکارەکانیمان پێ دەڵێن، هەر لە ڕێگەی ئاگاداربوونمان لە هۆکارەکانی پێشووەوە ئەمە دەگەینە ئەو شتەی پێی دەگوترێت "ئاکام / نتیجە". واتە بەو پێیە بێت فەلسەفەکەی (هۆبز) دژایەتیی هەستە ئیدراکیەکان(perceptuel) دەکات. کاتێکیش دژایەتیی لاهووتی کردووە، پێی وا بووە فەلسەفە، یاخود زانست بۆ پێچەوانەی دەرککردن و یادەوەری (الاحساس والذاکرە)وە بە تەنیا لەسەر ڕووکەشیی دیاردەکان ناگیرسێتەوە، بەڵکو هەوڵی شیتەڵکردنی هۆکارەکانیشیان دەدات. ئەم تێڕوانینە ئاماژەیەکی ڕۆشنە بۆ ئەوەی (هۆبز) زۆر دوور بووە لە ڕێچکەی

تاقیگەرییەوە، بەڵکو ڕێچکەیەکی عەقڵانیی پەتیی هەبووە. ئەم لە ڕێگەی ماتماتیکەوە بەروبوومی عەقڵی (ratiocination)مان بۆ ڕوون دەکاتەوە و کۆکردنەوە، لەدەرکردن، لەدان و دابەشکردن، ئەمانە هەموو فیکرن پێش ئەوەی بەرجەستە بن. ئەمە لە ڕێگەی فیکرمانەوە دەزانین چی دەبێت کە بکرێتەوە و چی دەبێت لێک دەربکرێن، یاخود دابەش بکرێن. هەرچی لاهووتە ئەو پێی وایە، مادام قسە لەسەر خوایەکی فانی دەکات، کە نە ڕێچکەیەکی هەیە و نە شوێنێکی دیاریکراوی هەیە، نە جێگەی پێ لێژ دەکرێت و نە حیساباتیشی لەسەر دەکرێت، کەواتە بەروبوومەکی عەقڵی نییە، بەڵکو تەنیا باوەڕە، بۆیە دەبێت لە پێلی فەلسەفە دەربکرێتە دەرەوە. کایەی فەلسەفی لای (هەبز) بۆ ئەو بابەتانە بەرتەسکە و هیچ جێگای ئەوانەی تێدانابێتەوە، کە بەروبوومی عەقڵی نین. لەوەدا وەکو نموونەیەک تیۆری خواپەرستیمان بۆ دەهێنێتەوە، کە پێی وایە خواپەرستی بەروبوومەکی عەقڵیی فیکریی مرۆڤەکان نییە، بەڵکو کاریگەریی پلانی کڵێساکانە وا لە مرۆڤەکان دەکات بەو ئاراستەیە بیر بکەنەوە. لەسەر هەمان بنەما (هەبز) فەلسەفە لە مێژوویش دادەبڕێت و پێی وایە، مادام مێژوو پشت بە ئەزموون و تاقیکردنەوەکان دەبەستێت و ئەوانەیش بەروبوومی فیکریی عەقڵی مرۆڤ نین، بەڵکو لە ڕێگەی ئیدراکەکانەوە دێن، بۆیە فەلسەفەی مێژوویی دەکاتە خانەی دەرەوەی فەلسەفەوە وەکو زانست.

گەر بمانەوێت بەڵک لە بارەی (مێتۆد)ەوە بدوێین، دەبێت لەوەوە دەست پێ بکەین، کە چەرخی حەڤدەیەم، ئەو چەرخەی ئەم فیلەسۆفەی تێدا پەروەردە بووە، سەردەمی گەشەی مێتۆد بووە. هەندێک لە فیلەسۆفەکان دەیگێڕنەوە، کە لەوەوە، واتە دوای گەشەی (مێتۆد) عەقڵی مرۆڤایەتی گەشەی نوێ و جیاوازی بە خۆیەوە بینیوە. لەم تێزەدا (هەبز) پێی وایە، مرۆڤ دەتوانیت بگاتە ئەو ڕاستییانەی بە شوێنیاندا دەگەڕێت بەو مەرجەی (مێتۆد)ێکی دیاریکراوی هەبێت. پێش ئەو سەردەمە، مرۆڤایەتی وا لە (مێتۆد) تێگەیشتبوو، گوایە لە هەناوی کەلتوور و ڕابردوودا خۆی حەشار داوە، بەڵام ئەوە (هەبز) و هاوڕێکانی بوون ئەوەیان سەلماند، کە هەر مرۆڤێک بە (مێتۆد)ێکی تایبەت بە خۆی دەیەوێت بگاتە ڕاستی. هەر (مێتۆد)ی ماتماتیکی و ئەندازەیش بوو وای لەم فیلەسۆفە کرد عەشقی فەلسەفە ببێت. کاتێکیش بە (گالالیۆ) دەگات و (مێتۆد)ەکەی لە بواری کۆزمۆلۆژیدا دەبینیت، پێی سەرسام دەبێت. شیکاری و پێکەوەنان (ترکب والتحلیل) ئەو ڕێچکەیە بوو ئەم فیلەسۆفە گرتبوویە بەر لە مەیدانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەی ئەو سەردەمەدا. ئەو دەهات وەکو تیۆرییە ماتماتیکییەکانی شیکردنەوەی دەکرد، پێکهاتەی تازەی دەکرد و

ئاکامەکانی بەیان دەکرد. (دێکارت) بە هەمان شێوەی *(هۆبز) (مێتۆد)ی ماتماتیکیی کردووە بەو ڕێچکەیەی فەلسەفە عەقلانییەکەی خۆیی لەسەر دامەزراندبوو. (هۆبز) بە حوکمی ئەوەی لە خێزانی دەستەڵاتدارانی هەم بەریتانی و هەمیش فره‌نسییەوە نزیک بووە، توانیوی□تی ئەو تێزانە پتەوتر بکات. (هۆبز) پێناسەکەی (دێکارت)ی ب□ ش□و□ن (مکان) پێ قەبووڵ نەکراوە. ئەو پێی وا نییە، کایەی جیۆگرافی کایەیەکە درێژ دەبێتەوە، بێک□ تاییە و شتێکە سەربەخۆیە لە زه‌ین (ذهن). لای ئەم فیلۆسۆفە کایەی جیۆگرافی نە ماتەرە و نە درێژبوونەوەیە، بەڵکو وێنەیەکی زه‌ینییە و بەبێ بوونی زه‌ین ئەو بوونی هەیە. لەم میانەیەدا پرسیارێکی زۆر جەوهەری لەم فیلۆسۆفە کراوە، ئەویش ئەوە بووە: ئایا مادده بوونی هەیە لە دەرەوەی فیکری ئێمە یان نا، خۆ گەر وایە فیکری ئێمەیش بەرهەمی مادده‌ین، کەواتە دوو ماددەمان هەیە هەردووکیان لە دەرەوەی فیکری ئێمە بوونیان هەیە. ئەم فیلۆسۆفە تا سەر ئێسک خۆی بە ماددی زانیوە و لە نووسینەکانیشیدا، بە تایبەت لە (لیڤایته‌ن)دا ئاماژەی پێ کردووە، کاتێک، کە قسە لەسەر دەروون، گیان و مەلاک دەکات، کە هەر یەک لەمانە جێگایەک لە بۆشایدا داگیر دەکەن، کە هیچ پێوه‌ندییان بە زه‌ینی ئێمەوە نییە، بەڵکو لە حەقیقەتدا بوونیان هەیە. کێشەی (هۆبز)، کە خۆی ددانی پێدا ناوە، جەوهەری ماددە بووە. ئەم کێشەیەیشی کاتێک بۆ دروست بووە، گەر پیاوێکی لاهووتی ویستوویەتی لەبارەی گیان و دەروونەوە قسەی لەگەڵدا بکات و تیۆرییەکانی پووچەڵ بکاتەوە. کێشەی (هۆبز) لەمە گەورەتر بووە، بەڵکو ئەویش تووشی هەمان گرێکوێرەی (هیگڵ) بووە، کە پێی وا بووە، جەوهەری مادده لە دیاردە (مظهر)وە سەرچاوە دەگرێت و دیاردەیش لە گۆڕانێکی بەردەوامدایە، کەواتە جەوهەری ماددەیش لە گۆڕاندایە. ئەمە ئەو ڕاستییە تاڵە بووە، هەردوو فیلۆسۆف لە سەردەمەکانی خۆیاندا دەرگیریی بوون. لێرەوە بووە کێشەی مادییەتی عەقڵانیی (هۆبز) لای خەڵک دروست بووە. خەڵکی دەپرسن و دەڵێن: **ئایا دەشێت مادده و عەقڵ لە ڕێچکەیەکدا یەک بگرنەوە؟**

لەبارەی جووڵەوە، ئە فیلۆسۆفە پێی وابووە، کە گەردوون هەمووی لە تەنی جوڵاو پێک هاتووە. لە نێوان زەوی و ئاسماندا، لە گەردیلەیەکی دەنک□ ل□م□کی بیابانەوە تاوەکو گەورەترین تەنی نێو مەودای بینین، مر□ق، ئاژەڵ و تەواوی پێکهاتەکانی تری ناو ئەم گەردوونە ئەو یاسایە دەیانگرێتەوە. کێشەی (هۆبز) لە جووڵەدا هەمان کێشەی (گالالیۆ) و (کێپلەر) بووە، کە باوەڕیان وا بووە تەنەکان لە خۆیانەوە لە خاڵێکەوە بۆ خاڵێکی تر بێ هۆکار

ناجووڵێن. ئەو هۆکارە بووە گرێکوێرەی ئەم فیلەسەفە. لەم مەیدانەدا، کاتێکە (ئەرەستۆ) دەڵێت دەبێت هۆکارێک هەبێت بۆ ئەو هێزی جووڵێنەرە، ئیتر لێرەوە بیرۆکەی بوونی زاتێکی گەردوونی دروست دەبێت و (هۆبز) ناچار دەبێت شەڕی لەگەڵ بکات. چەسپاو (سکون) لای (هۆبز) بوونی نییە. ئەم تێزە لە میانەی باوەڕبوون بە زاتێکی گەردوونی، کە ئایین بە خوای ناو دەبات، ئەوەندی تر ئەوی تووشی گرفت کردووە. بۆ ئەوەی لە گرێکوێرەی ئەم فیلەسەفە تێبگەین، ناچار دەبین نموونەیەک بهێنینەوە: کاتێک مرۆڤ پارچەلیمۆیەک دەبینێت، یاخود باسی لیمۆی بە وردی بۆ دەکەیت، شتێک، کە ڕوو دەدان لە جەستەی ئەو مرۆڤەدا ڕشتنی گلاندە. ئەم گلاندە (هۆبز) و تەواوی فیلەسەفە مادییەکانی تر بە پەرچەکرداری ماددیی لە قەڵەمی دەدەن، بەڵام بەربەستی گەورەی ئەوان لەم تێزەدا ئەوە بووە: ڕاستە ئەو گلاندڕشتنە پەرچەکردارێکی ماددییە، بەڵام گەر ئەو مرۆڤە هەرگیز لیمۆی لە ژیانی خۆیدا نەبینیبێت و تامی نەکردبێت ئەو پەرچەکردارە ڕوو نادات، گەر ئەوەش ددان پێدا بنێین ئەو کات ئیتر ئیدراکی ئیحساسیمان بۆ زیندوو دەبێتەوە، کە (هۆبز) ڕەتی دەکاتەوە و لە خانەی فەلسەفەی کردووەتە دەرەوە. گلەیی فیلەسەفەکان لە دوای ئەو پێناسە و چەمکە نوێیانە لەم فیلەسەفە گەورەیە ئەوە بووە، گوتویانە، گەر (هۆبز) ئەوەندە (ئیستینباطی) بێت، ئیتر ماددییەت لە کوێدا دەمێنێتەوە.

هێزە مەعریفییەکانی ناو مرۆڤ، کە جێگەی باسی ئێمەیە، (هۆبز) بە (imaginative) یاخود (conceptive)، بە واتای بینینی شتێک لە خەیاڵدا، یاخود بە هێنانەبەرچاو و وێناندن ناویان دەبات. ئەمانە ئەو هێزانەن، ئەم فیلەسەفە کاری لە سەر کردوون و مرۆڤی لە ئاژەڵی ناعاقڵ پێ جیا دەکاتەوە. بە پێی ئەو تیۆرییانە، ئەم وای بۆی چووە، سەرەتاکانی هەموو مەعریفەیەک بە دروستکردنی وێنەیەک لە خەیاڵدا، لە زەیندا دەست پێ دەکات. هەرچی هەست لە مرۆڤدایە، لە ڕێگەی کارتێکردنەوە دەوروژێت. ئەو کارتێکردنە دەشێت دەستلێدان، بۆنکردن، چونەژوورەوەی تیشک بۆ ناو چاو، هتد سەرچاوە بگرێت. ئەمانە هەموویان لە ڕێگەی جووڵەوە دەخوڵقێن و کاتێکیش کاریگەریی خۆیان لەسەر هەستەکانی ئێمە دادەنێن دەبنە هۆی دروستکردنی جووڵە لەو دەرمارە و نیۆرۆگلیانەدا، کە ئەو وێنانەمان پێ دەدەن. جووڵە لای (هۆبز) هەمیشە جووڵەی تر بە دوای خۆیدا دێنیت، تەنیا ئەو جوڵانەیشن وێنەکان لە خەیاڵماندا دروست دەکەن، کە دەبنە سەرچاوەی مەعریفەی ئێمە. بیانووی (هۆبز) بۆ پێناسکردنی ئیدراکە هەستییەکان ئەوەیە، گوایە ئێمە لە ڕێگەی ئەو کاریگەرییانەوە ناتوانین جەوهەری شتەکان بناسین، بەڵکو تەنیا هەست بە بوون و

ڕووکەشیان دەکەین. لێرەوەیە بە (وێنە لە خەیاڵدا) ناویان دەبات.
لەم تێزەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، تەنەکان وەکو ڕاستیی دەرەکی دەرناکەون، مادام ڕاستەوخۆ جەوهەرەکانیان نازانین، بەڵکو لە ڕێگەی بەروبوومی عەقڵییەوە دەیاناسین و تێیان دەگەین. لە درێژەی ئەم باسەیدا (هۆبز) دەڵێت، بەروبوومی هەستەکان هەمیشە وێنەن، وێنەکانیش زۆرن و لە هەلی جیاجیادا و بە هۆکاری جیاوازەوە لە ڕێگەی ئیدراکەکانمانەوە بۆمان دروست دەبن. ئەم وێنانە کۆپییان لە ناو زەینماندا دەمێنێتەوە، کە دواجار دەبنە سەرچاوەی مەعریفیمان.
لە هەمان باسدا ئاما□ژ□یش بەوە دەکات، کە تەنانەت دوای چاوداخستنیشمان ئەو وێنانەی لە دوا چرکەی بینینەکانماندا دروست دەبن، هەر دەبینین و دەیشیاناسینەوە چ تەنێکی سەربخ□ن لە دەرەوەماندا. لەم تێڕوانینەوە دەچێتە سەر قسەکردن لەبارەی جنۆکە (goast)ەوە و دەڵێت ئەو کۆپییانەی ئۆبجێکتەکانە وامان لێ دەکەن باوەڕمان بە تارمایی (شبح) هەبێت. لەبارەی خەویشەوه (هۆبز) بێدەنگ نەبووە، بەڵکو قسەی خۆیی هەیە و دەڵێت خەو بەروبوومی جووڵەی پێکهاتەکانی جەوهەریی ناوەکیی دەماغی بوونەوەرەکانە. خەو هیچ نییە جگە لە وروژاندنی مێشک و دواجار بەرهەمهێنانی ئەو وێنانەی وەکو خەو دەیانگێڕینەوە. یەکێک لە خەسڵەتەکانی خەوبینین، کە تاکو ئیستا مر□قایەتی و زانست نەیانتوانیوە دەرک بە هۆکارەکەی بکەن ئەوەیە ئێمە لە خەوماندا، تەواو پێمان وایە لە واقیعداین و هەرگیز دەرک بە واقیعیی خودی خەوبینینیەکە ناکەین. لە خەونەکانماندا مردووەکانمان دەبینینەوە، لەگەڵیاندا هەڵسوکەوت دەکەین، دەخۆین، دەخەوین و هەموو ئەو شتانەی لە ژیانی ڕۆژانەماندا ئارەزوومان لێیەتی، دەیانکەین، بەڵام هەرگیز هەست بەوە ناکەین ئەوە خەوە. لە واقیعدا پێچەوانەکەی ڕاستە، ئەویش ئەوەیە واقیعی خەو ڕەت دەکەینەوە و گاڵتەی پێ دەکەین. مرۆڤی سەرەتایی بیرۆکەی خاڵق، ڕۆح، جنۆکە، زیندووبوونەوە و نەمریان بە هۆی خەوبینیییەوە بنیات ناوە، لەبەر ئەوەی هیچ ڕاڤەیەکیان بۆی نەبووە. هەستکردن و ئەزموون، کە سەرچاوەی کەڵەکەبوونی خەزێنەی مەعریفی ئیمەن، بە تەنیا نیشانەی ناسینەوەی فیلۆسۆفی تاقیگەری (التجریبی) نین، بەڵکو فیلۆسۆفی عەقڵانیشیان پێ دەستنیشان دەکرێت. تەنیا جیاوازییەک لە نێوانیاندا ئەوەیە جۆری یەکەمیان، باوەڕیان بە دابەشبوونی مەعریفە نییە بەسەر دوو بەشدا، لە کات□کدا پۆلی دووەمیان، باوەڕیان وایە مەعریفە دوو سەرچاوەی هەن، یەکەمیان، ئیدراکەکانمانە، مەبەست لە پێنج هەستەکەیە و دووەمیشیان بەروبوومی عەقڵمانە. فەلسەفەی تاقیگەری لە هەستەوە دەست پێ دەکات و لەوێیشدا کۆتاییی دێت، بەڵام فیلۆسۆفی عەقڵانی

لەسەر یەقینی ماتماتیکی کار دەکات و بە پاساودانی عەقڵی کۆتایی پێ دەهێنێت. فیلەسوفە عەقڵانییەکان، کە (هەبز) وەکو ڕابەرێکی ئەو ڕێچکەیە هەژمار دەکرێت، کاتێک دژی هەستەکانمان دەوەستنەوە، هەروا بە هوودە نییە، بەڵکو باوەڕیان وایە هەستەکانمان درۆمان لەگەڵ دەکەن، هەڵمانــدەخەڵەتێنن و بە لاڕێمانـــدا دەبەن. لەم بـــارەیەوە نموونەی زۆریش هەن، بەڵام ئێمە لە نێویاندا تەنیا نموونەیەک دەهێنینەوە: کاتێک لە شوێنێکی تاریکەوە دەڕوانینە دەروازەیەکی ڕووناک، جا ئەو دەروازەیە پەنجەرەی ژوورێکی تاریک، یاخود کونێکی بچکۆلەی شـوێنێکی ئەو ژوورە تـاریکە بێـت، گەر بە چەنـد چـرکەیەک سەیری ئەو دەروازە ڕووناکە بکەین و لە ناکاو چاومان دابخەین، دەبینین، کە وێنەی ئەو دەروازەیە بە تەواوەتی لە چاوماندا چاپ دەبیـت و تـا چەنـد چرکەیەکیـش دەمێنیتەوە. عەقڵ لای (هەبـز) دوو ئامـانجی هەیە: دەسـنیشانکردنی هۆکـارە مەرجییەکـانی ئاکـامە دیاریکراوەکان، ئامانجی دووەمیش دەسنیشانکردنی ئاکامە مەرجییەکانی هۆکارە دیاریکراوەکان.

زمـان ڕۆڵێکـی گرنگـی لە فۆرمەڵەبـوونی فەلسـەفە عەقڵـانییەکەی (هەبز)دا بینیوە، تەنانەت هەندێک لە فیلەسوفەکانی سەردەمی خۆی پێیـان وا بـووە، فەلسـەفەی (هەبـز) پێشەنگـی فەلسـەفەی زمـان و شیکـارییە. گرنگیـــدانی ئەم فیلەســـوفە بە زمـــان بە ئامـــانجی هەڵوەشاندەوە و ڕیسواکردنی گرفتە ساختە و درۆیینەکانی فیلەسوفی چەرخەکانی ناوەڕاستە. لە کتێبی (لیـڤایـتەن)ەکەیدا بە ڕۆشنی ئاماژە بە پەیوەستیی ژیانی مرۆڤایەتی بە زمان دەکات، کە لە ڕێگەیەوە پێناسـەکان دادەڕێژیـن، ناوەکـان دەنێیـن و گـوزارش لە عەقڵمـان دەکەیـن. ئەم پێـی وا نییە، کە ئەوە تەنیـا عەقڵە جڵەوی زمـان دەگرێتە دەست و کۆنترۆڵی دەکات، بەڵکو پێچەوانەکەیشی ڕاستە. بە واتایەکی تر زۆر کات زمان عەقڵمان کۆنترۆڵ دەکات و بەپێی جۆری گـوزارشی ئەو زمـانە عەقڵمـان هەڵسـوکەوت دەکـات و فکـر بەرهەم دەهێنێت. لە (لیـڤایـتەن)ەکەیدا ئاماژەیەکی ڕۆشن بەوە دەدات، کە ئەوەی چـاپەمەنیی دەزیـوەتەوە زۆر پـاڵەوان نەبـووە، بەڵکـو ئەوە پاڵەوان بووە، کە پیتی داهێناوە. زمان لای ئەم فیلەسوفە شتێکی فیکریی زۆر سەیر و سەمەرە نییە، بەڵکو بەرهەمی مرۆڤایەتییە، لە ئاکامی پێداویستییەکانی ژیانی مرۆڤەکانەوە لە بەریەککەوتنیاندا لەگەڵ یەکتـردا سـەرچاوەی گرتـووە. دواجـار (هەبـز) زمـان بـە ڕاستییەوە (الحقیقة) دەبەستێتەوە. لای ئەو ڕاستی تەواو پشت بە ڕیزبەندییەکی دروستی وشەکان دەبەستێت، ئەوەیشی بیەوێت بە دوای ڕاستیدا بگەڕێت، دەبێت وشە بە وشە بیری بێت چی دەڵێت، چۆن ڕیزیان

دەکات، ئەگینا وەکو خەڵاپسکان دەبێت لەناو تەڵەکدا، کە ئەوەندەی تر تەڵەکەی لێ ئاڵۆز دەبێت.
(هەبز) وەکو سۆسیۆلۆژێکی شارەزا گفتوگۆی فراوانی لەبارەی مۆڕاڵ و ویژدانەوە هەبووە. لە دیدگایەکی سایکۆلۆژیەوە مۆڕاڵی شرۆڤە کردووە و قسەیەکی زۆری لەسەر سۆزەکان و هەڵچوونە فسیۆلۆژییەکانی مرۆڤ هەبووە. ئەو پێی وا بووە یاسا سروشتییەکان جێگیرن و گۆڕانیان بەسەردا نایەت. ئەوانەی قەدەغەن، هەرگیز ناتوانرێت ئازاد بکرێن و ئەوانەیشی ئازادن هەرگیز ناتوانرێت قەدەغە بکرێن.
لەوبارەیەوە لە (لیڤایتەن)ەکەیدا دەیان نموونە لەسەر ئارەزوو و ئارەزووە نەستییەکانی مرۆڤمان بۆ باس دەکات و دەیانخاتە ژێر کاریگەریی دەرەکییەوە. ئەو بنەما سایکۆلۆژییانەی (هەبز) تێڕوانینە مۆڕاڵییەکانی خۆیی پێ دەخاتە ڕوو بریتین لە بەراوردکرنی (خێر/ باشە) بە (لەزەت)، (شەڕ) بە (ئازار)، … هتد.
بە بۆچوونی ئەو، هەموو ئەو شتانەی مرۆڤ وەکو ئارەزوو سەیریان دەکات، ناوی ناون (خێر/ باشە) و هەموو ئەو شتانەیشی جێگای ڕقن بۆی ناوی ناون (شەڕ / خراپە). بەم پێیە، چەمکەکانی (شەڕ) (خێر) و هاوشێوەی دەلالەتەکانی خۆی لەو کەسانەوە وەردەگرێت، کە بە کاریان دەهێنێت، لەبەر ئەوەی شتێکی ڕەها و سەربەخۆ نییە ناوی (شەڕ) یاخود (خێر) بێت. لێرەوە (هەبز) ڕێژەیی مۆڕاڵمان بۆ پێناس دەکات و مادامیش (خێر)ەکانمان گوزارشمان لە هەموو ئەو شتانە بۆ دەکەن، کە بۆمان باشن و (شەڕ)ەکانیشمان گوزارشمان لەو شتانە بۆ دەکەن، زیانبەخشن، کەواتە دەتوانین بڵێین، (خێر) بنەمای مۆڕاڵی کۆمەڵایەتیی مرۆڤایەتی پێک دەهێنێت. ئەوانەی باسیان لێوە کرا، بە ئەنگێزە خودییەکان ناو دەبرێن، کە مرۆڤایەتی توانیویەتی بە مانەوە و درێژەدان بە بوونی خۆی پێناسیان بکات و مامەڵەیان لەگەڵ بکات. لە بەرانبەردا، (هەبز) پێی وایە، کاتێک ئێمە گوزارشت لە (سندوقێکی چوارگۆشە) دەکەین، ئەم گوزارشتە هیچ ئەنگێزەیەکی خودیی تێدا بەدی ناکرێت، بەڵکو خەسڵەتێکی ڕەهایە و لە دەرەوەی خودی مرۆڤایەتیدا بوونی هەیە.

لە تیۆرییەکانیدا لەبارەی سیاسەتەوە، (هەبز)دەڵێت: هیچ کەسێک نایەوێت ملکەچی یاسا و ڕێساکانی ژیان بێت، مەگەر لە سزا بترسێت. هەروەها کاتێک مامەڵە لەگەڵ کۆمەڵگەیەک دەکەین، دەبێت هەمیشە چاوەڕێی ئەوە بکەین، کە خەڵکانێک قووت دەبنەوە، گەر هەڕەشەی سزایان لێ نەکەین یاسا پەیڕەوی ناکەن. یەک لەو تێزانەی (ئەرەستۆ) لە میانەی پێناسی مرۆڤدا (هەبز) نکووڵی لێ دەکات، ئەوەیە (ئەرەستۆ) پێی وایە مرۆڤ بە سروشت بوونەوەرێکی چاکەکارە بە

کۆمەڵگە. (هۆبز) دژی ئەو تێزە یۆنانییە کۆنانەیە، پێیان وایە مرۆڤ بە سروشت شارستانییە لەو بارەیەوە دەڵێت: زۆرینەی زۆری فیلەسوف و نووسەرە کۆنەکان پێمان دەڵێن، مرۆڤ بە سروشت شارستانییە، وەکو ئەوەی دامەزراندنی دەستەڵاتێکی تۆکمە و بەهێز، بەرقەرارکردنی ئاشتی و ئاسایش پێویستی بە کۆنتراکتی مرۆڤەکان لەسەر کۆمەڵێک مەرج، کە دواجار پێی دەگوترێت یاسا، نەبێت. ئەم تێڕوانینەی خۆی بەوە کۆتا دەنێت: (دامەزراندنی کۆمەڵگەی شارستانی پرۆژەیەکی زۆر لەوە گەورەترە تەنیا بڵێین مرۆڤ بە سروشت شارستانییە. لە ناو شارستانییەتدا ناکۆکییەکان، هێزە سروشتییە شاردراوەکانی مرۆڤ، ئەنگێزەکان و تەواوی توانا و ویستەکانی مرۆڤ دەوروژێن و دەکەونە گەڕ). (هۆبز) پێی وایە، لە سروشتدا شارستانییەت نییە، دەوڵەت، کەلتوور، زانست و دەیان بەرهەمی تری مرۆڤایەتی بوونیان نییە، بەڵکو هەموویان لە باوەشی بەشارستانیبوونی مرۆڤدا لە دایک دەبن. (سکستۆس ئیمبریکس) نووسەرێکی کۆنی لاتینییە لە نووسراوەکانیدا نموونەیەکی مامەڵەکردنی فارسە کۆنەکانمان لەمەڕ هەڵبژاردنی پاشای نوێدا لە دوای مردنی پاشای هەنووکەیی بۆ باس دەکات و دەڵێت: کاتی خۆی، فارسەکان، کە پاشاکەیان دەمرد، ڕاستەوخۆ پاسایەکی دیکەیان هەڵنەدەبژارد، بەڵکو ٥ ڕۆژ چاوەڕێیان دەکرد. لەو پێنج ڕۆژەدا ئاژاوە و پشێوی سەرتاپای وڵاتی گرتووەتەوە، کوشتن، بڕین، دەستدرێژی سێکسی و هەموو ئەنگێزە ناشیرینە وەحشییەکان ئاکتیڤ بوون. لە دوای ئەو پێنج ڕۆژە کاتێک هەرچ کەسێکیان بە پاشا دەستنیشان کردبیت، ئەوا خەڵکی ڕاستەوخۆ ملکەچیی خۆیانیان پێشان داوە و پاڵپشتییان لێ کردووە. ئەم نموونەیە، کە (هۆبز) بەمان دەنیتەوە بۆ ئەوەیە پێشانمان بدات، لە دوای هەموو ئاژاوە و پشێوییەک مرۆڤەکان ملکەچی (وەلاء)یان بۆ یاسا و دادپەروەری زۆرتر و زۆرتر دەبێت.

کتێبی (لیڤایتەن)ەکەی (هۆبز) بە کتێبێکی زۆر سەیر تێڕوانینی بۆ دەکرێت. وشەی (لیڤایتەن) وشەیەکی عیبرییە و بە مانای دڕندەیەکی دەریایی دێت، کە زۆر گەورەیە و لە ڕێگەی شەڕەوە بەسەر هەموو گیانلەبەرە ئاوییەکانی تردا زاڵ دەبێت و مەملەکەتەکەیان داگیر دەکات. لەم کتێبەیەوە (هۆبز) دەیەوێت دەوڵەتێکی بەهێز و تۆکمە دابمەزرێنێت، کە توانای تێکشکاندنی پشێوی، فیتنە و شەڕە ناوخۆییەکانی هەبێت. کەواتە (لیڤایتەن) دەوڵەت بووە، نەک فەرمانڕەوا و پاشا. (هۆبز) ئەم کتێبەی کردووە بە چوار بەشی سەرەکییەوە، لە بەشی یەکەمدا باس لەو کۆرەستانە دەکات، کە دەوڵەتێکی بەهێزیان لێ دروست دەبێت. گرنگترینی ئەو کۆرەستانەیش

ب□ مر□ق ناو دەبات. لەوێوە فيلۆسۆفى ناوبراو دەوڵەت بە كۆمهڵگه يەكى سياسى لە قەڵەم دەدات، كە پێكهاتەكەى مرۆڤە و دەوڵەتيش داهێنانى خۆيەتى. لە بەشى سێيه‌مى كتێبەكەيدا، ناوبراو باس لە بنەما دينييەكانى دروستبوونى دەوڵەتى مەسيحى دەكات و هەموو ئەو بنەمايانەيش دەخاتە ژێر پرسيار و گومانەوە. لە بەشى چواره‌ميدا باس لە تاريكيى ڕۆح دەكات، كە تێيدا گوزارش لە خراپ وەرگێڕانى كتێبى مەسيحى دەكات و باوەڕبوونيشى بە جنۆكە و ڕۆح ئەو شتانە دەچوێنێت بە ئايينى بتپەرستيى كۆن.

لە بەشى گرێكۆمەڵايەتى و دامەزراندنى دەوڵەتەكەيدا (هۆبز) باس لە هەردوو مافە سروشتييەكان (حقوق الطبيعيە) و ياسا سروشتييەكانمان بۆ دەكات. مافە سروشتييەكان بەسەر چوار بەشدا پۆڵين دەكات:

- ئەو مافانەى لە پێناو مانەوەى خودادا هەن.
- ئەو مافانەى كه‌ره‌سته‌ى ئەو مانەوەيە مسۆگەر دەكەن.
- ئەو ماڤانەى ئامانج دەستنيشان دەكەن.
- ئەو مافانەى خاوەندارێتى دەسنيشان دەكەن.

بۆ ياسا سروشتييەكانيش ئەم فيلۆسۆفە پێى وايە ئەو بنەما و بيرۆكانەن لە ڕێگه‌ى عەقڵەوە دەدۆزرێنەوە، تاكو بەربەستەكان لە بەردەم بەردەوامبوونى ژياندا وەلا بن□□ت. ئەم ياسايانە، لەگەڵ ئەوەيشدا سروشتين، بەڵام دواجار لەبەر ئەوەى لەلايەن عەقڵەوە دەدۆزرێنەوە بە عەقڵيش پێناسيان دەكات، پێيان دەگوترێت ياسا عەقڵييەكان، ياخود ياسا م□□اي□ييەكان، كە پێشتر ئاماژەمان پى كرد. (هۆبز) پێمان دەڵێت هيچ بيانوويەك بۆ تێنەگەيشتن و خۆگێلكردن لە ياسا سروشتييەكان نييە. نەزانى (جهل) بۆ ياسا سروشتييەكان لە سێ ئاستدا خۆى دەبينێتەوە: نەزانى بەرانبەر بە ياسا (دەستوور)، نەزانى بەرانبەر بە دەستەڵات و دواجاريش نەزانى بەرانبەر بە سزا. دەربارەى سروشت، ئەوەى لە (ئەرەستۆ)ەوە بۆمان ماوەتەوە و بە ڕادەيەكى زۆريش كاريگەريى لەسەر (هۆبز) داناوە، ئەوەيە دەڵێت: سروشت هەندێك بوونى دروست كردووە تاوەكو فەرمان بدەن و هەندێك بوونى تريشى دروست كردووە، تاكو ملكەچ ب□ن، سەربارى ئەمان هاوسەنگى و بەرابەرييەكيشى داناوە. لە در□□ژ□ى باسەكەيدا (ئەرەستۆ) دەڵێت، خۆ ئەگەر سروشت توانى مرۆڤەكان نا بەرابەر بخوڵقێنێت ئەوا هيچ هێزێك نييە بتوانێت ئاشتييان لە نێواندا بۆ دابين بكات.

(هۆبز) تێڕوانينى تايبەت، بەڵام جياواز لە سەردەمەكه‌ى خۆيى بەرانبەر بە ئايين هەبووە. كەسانێكى زۆر لە سەردەمى خۆيدا (هۆبز)يان بە ئاته‌ئيست (ملحد: خوانەناس) بە خەڵك ناساندووە،

بەڵام ئەوەی زۆر باش (هۆبز)ی ناسیوە و توانیبێتی تێڕوانینی کەسایەتیی شی بکاتەوە ئەو کەسانە بوون، کە هاوڕێی نزیکی بوون و گفتوگۆیان لەگەڵ کردووە. (جون ئۆبری) یەکێک بووە لەو کەسانە، هاوڕێیەتیی نزیکی لەگەڵ فیلەسۆفی ناوبراو هەبووە. (جون) پێی وا نەبووە، کە (هۆبز) خوانەناس بووبێت. هەندێکی تر لە هاوڕێ نزیکەکانی پێیان وابووە، (هۆبز)، نەک هەر ئاتایست
بووە، بەڵکو ئاتایزم کرۆکی فەلسەفەکەی بووە و بنەمایەکیش بووە بۆ دارشتنی تیۆرییە سیاسییەکانی. لێرەدا ناکرێت ڕای پیاوانی ئایینیی سەردەمەکەی خۆی لە یاد بکەین و قسەیان لەبارەوە نەکەین. زۆربەی پیاوانی ئایینیی ئەو سەردەمەی کۆمەڵگەی بەریتانی (هۆبز)یان بە خوانەناس لە قەڵەم داوە. لەسەر بنەمای جیاکردنەوەی باوەڕ لە مەعریفە، لە ژیانی فەلسەفیی خۆیدا (هۆبز) هەوڵی جیاکردنەوەی لاهووتی لە فەلسەفە داوە. لە میانەی سەرهەڵدانی دینەوە، ئەم فیلەسۆفە پێی وایە مرۆڤ خۆی ئاژەڵێکی دیندارە و دین لای هیچ بوونەوەرێکی تر بوونی نییە، مادام بەرهەمەکانی دینداریی تەنیا لای مرۆڤ بەرچاو دەکەویت. سروشتی مرۆڤ بەوە لە بوونەوەرەکانی تر جیا دەکرێتەوە، کە حەزی بۆ بەدواداچوون (Curiosity)ە. هۆکاری هەموو مەینەتییەکانی ژیان لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، کە مرۆڤایەتی بە دوای هۆکارەکان (علل)دا دەگەڕێت و تا نەیاندۆزێتەوە واز ناهێنیت، تاکو دەگاتە ئەو شوێنەی بە هەندێک هۆکار، کە ناتوانێت هۆکاری پێشتری بۆ بدۆزێتەوە، ئیتر لەوێدا دەوەستێت و دەیخاتە پاڵ (خوا)، مادام پێی وایە ئەزەلییە. تەنیا مرۆڤە دەتوانیت دەرک بە سەرهەڵدان و گومبوونی شتەکان و دیاردەکان بکات. لەوەوە ئەو بیرۆکەیەی بۆ دروست بووە، شتێک، کە سەرەتای هەبێت دەبێت هۆکارێکیش هەبێت بۆ دروستبوونی. ئاژەڵەکانی تر ئاسوودەیی تەنیا لە ئەنگێزەکانی خواردن، سێکس و نەبوونی دوژمندا دەبیننەوە، بەڵام لای مرۆڤ پێچەوانەیە. مرۆڤ هەست بە بەختیارییەک دەکات، کە لە ئاییندەدا دەتوانێت دروستی بکات. یەکێکی تر لە خەسڵەتەکانی مرۆڤ لای (هۆبز) ترس و دڵەڕاوکێیە. ترس و دڵەڕاوکە لە کاتێکدا دێنە ئاراوە، کە مرۆڤ هۆکارەکانی دیاردەکانی لا گوم دەبن و ناتوانێت کۆنتڕۆڵیان بکات. ئەو چەمکانەی باسیان لێوە کرا، ئەوانەن (هۆبز) سەرهەڵدانی دینی لای مرۆڤ پێ شرۆڤە کردووە. نەزانین (جهل) لای (هۆبز)، کە هۆکاری سەرەکیی سەرهەڵدانی دینە، نەزانییە بەرانبەر سەرچاوەی دیاردەکان. ترس لای مرۆڤ یەکێکی ترە لە بنەماکانی دروستبوونی دین. کۆمەڵگە سەرەتاییەکانی مرۆڤایەتی کاتێک بەرە یەک کەوتوون پێویستیان بە سیستەمێکی حوکومڕانی بووە بۆ ڕێکخستنی ژیانی خۆیان و مسۆگەرکردنی ئاسایشی مانەوەیان. بۆ دابینکردنی ئەو

مس□گ□ری□یش پەنایان بردووەتە بەر ترساندنی مرۆڤ لە ئەشکەنجە و ئازارەکانی هێزە شاردراوەکان. بۆ هەر هێزێکی سروشتیی نادیاریش مرۆڤ توانیویەتی وێنەیەکی لە مێشکی خۆیدا بۆ بخوڵقێنیت و توانیویەتی پەیکەرێکیشی بۆ دروست بکات. سەرەتاییترین دین دینی بتپەرستی بووە، هەر بتێکیش سیومبوڵێک بووە بۆ هێزە سروشتییە نادیارەکان، هیزی شەیتان، هێزی چاکە و خێر، هیزەکانی ئاگر و هەور□گ□رمە و ،،،،، هتد. زۆر بەی فیلۆسۆفەکان و لە نێویشیاندا (هۆبز) پێیان وایە، عەقڵی مرۆڤ توانای هێنانەبەرچاو و تێگەیشنی بێکۆتایی (ما لانهایە)ی نییە. ل□ بەر ئەوەی خوایش لەو پۆڵێنەیە، وێنەیەکی ڕۆشنی ماتەریی خوا لای مرۆڤایەتی دەست ناکەوێت.

بابەتی عەقڵی فەلسەفی لای ئەم فیلۆسۆفە تەنێکە، ئێمە دەتوانین وێنای بکەین، □□چ□□ک□کەی دەستنیشان بکەین و دەیشتوانین بڵێین شتێکە قابیل بە هەڵوەشاندنەوە و فۆرمەڵکردنەو□ یە. بەڵام کاتێک قسە لەسەر خوایەکی ئەزەلیی بێسەرەتا دەکەین، کاتێک قسە لەسەر خوایەک دەکەین، کە قابیل بە هەڵوەشاندنەوە و دووبارە فۆرم□□کردنەوە نییە، ئەوا ئەو خوایە لای (هۆبز) دەکەوێتە دەرەوەی خانەی فەلسەفەوە. ئەوەی بە لای ئەوەوە پ□□ب□□□ماتیکی فەلسفەییە ئەوەیە، سروشتی خوا خۆی ئاڵۆزە، قابیل بە ج□گ□رتنەوە نییە، ناتوانرێت دەرکی پێ بکرێت، ناتوانین لە دەستەلاتێکی ڕەهای خوایی تێبگەین. خوا دوا هۆکاری بوونە، هێزی یەکەمی کۆکردنەوەی هەموو هێزە شاردراوەکانی ترە، هۆکاری یەکەمی کۆکردنەوەی هەموو هۆکارەکانە. خەسلەتە نەرێنییەکان هەمووی لە خوادا کۆ بووەنەتەوە، بێکۆتایی، نەبوونی سەرەتا و هەتاتاییی سەردەمەکەی. بە بۆچوونی (هۆبز) مرۆڤەکان هەموویان لە بەرانبەر ئەو دیارد□ن□ی دەستەڵاتیان بە سەریاندا ناشکێت ناچار دەبن خوایەک بۆ خۆیان دروست بکەن، تاکو هێزە بێکۆتاییەکانی ڕادەست بکەن. ل□ بارەی دین و دەوڵەتەوە (هۆبز) پێی وایە مرۆڤ ناتوانێت دوو گەورەی هەبن، یەکێکیان، ڕۆحی بێت و ئەوی تریان زەمەنی، بەڵکو تەنیا دەتوانێت گوێ لە یەک گەورەی زەمەنی بگرێت. دەوڵەتی دینی م□لک□تێکە خوا پاشاکەیەتی و مرۆڤەکان تێیدا ملکەچیی خۆیانیان پێشان دەدەن.

ئەم نگارانەی خوارەوە ڕەشنووسی هەوڵەکانی هۆبزە بۆ بەچوارگۆشەکردنی بازنە:

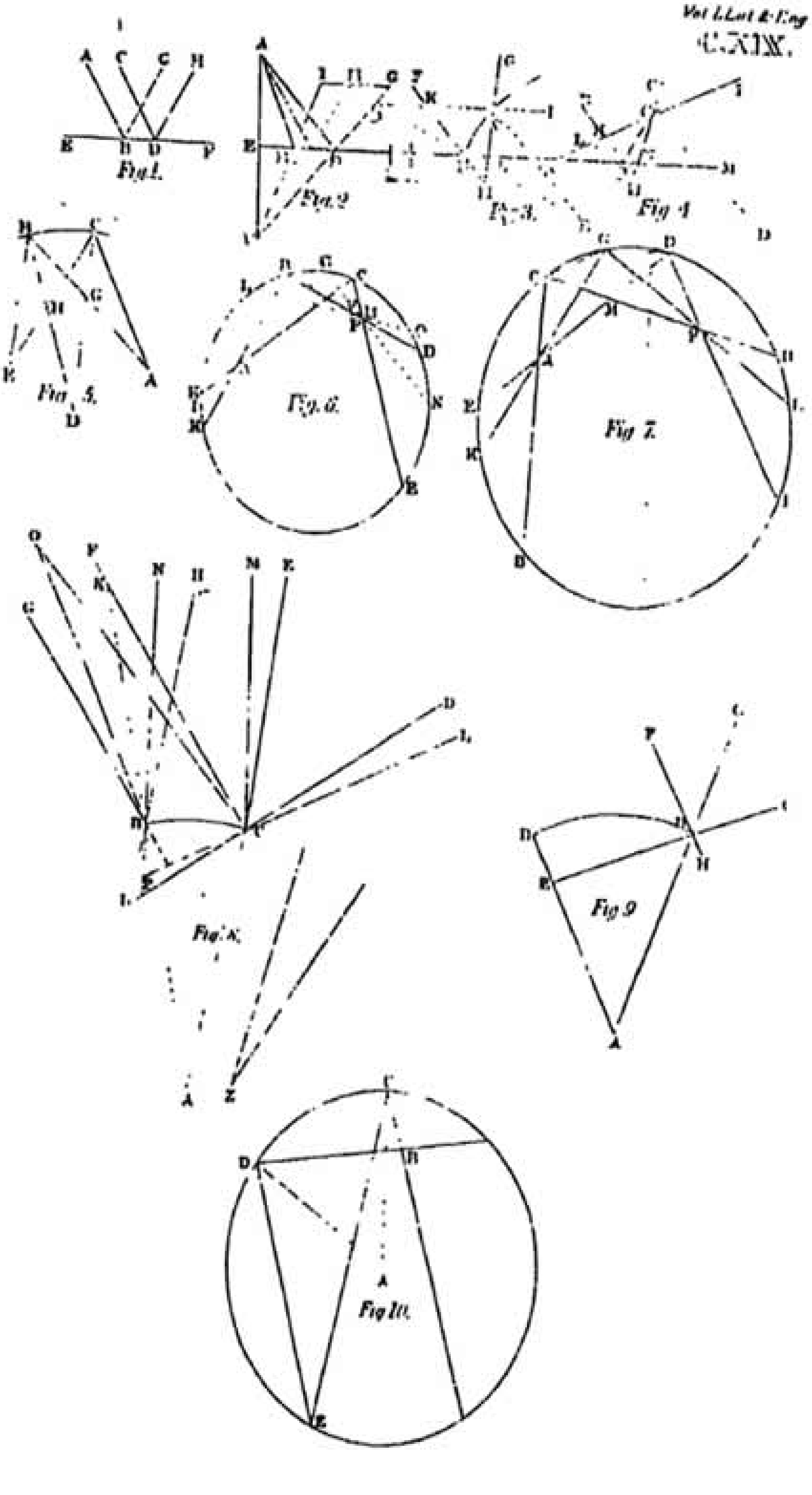

....

پەراوێز:

*جێگەی سەرنجمە، کە لەم فیلۆسۆفە، لەم باسە قوڵە عەقڵییەدا یاریی شەترەنجی باس نەکردووە. یاری شەتڕەنجیش یەکێکیە لەو کارە فیکرییانەی (ڕێچکه)ێکی تایبەتی خۆیی هەیە و ناکرێت بەروبوومی

زەینیی مر□ق ن□بێت. لە ڕووبەرێکی بچووکدا و بە هۆی ٣٢ داشەوە نزیک بە دە ملیۆن پێکهاتە(combination)ی زەینیمان بۆ دەخولقێنێت. فەزایەکە تێیدا جگە لە فیکر هیچ شتێکی تر جێی نابێتەوە. بەزاندنی بەرانبەر لە ڕێگەی فیکر و قووڵبوون□و□یە نەک لە ڕێگەی ئیدراکەوە.

سەرچاوەکان:

١- د. إمام عبدالفتاح إمام .... توماس هوبز والفلسفة العقلانية

٢- اللفياثان الأصول البيعية والسياسية للدوللة...... توماس هوبز